

NÁSILIE AKO SOCIÁLNOPATOLOGICKÝ JAV

PETER ONDREJKOVIČ, Katedra sociológie výchovy a sociológie mládeže PdF UK, Bratislava

*Nemôžem si pomôcť, ale nazdávam sa,
že toto storočie je najnásilnejším
storočím ľudských dejín.
Wiliam Golding*

Zdá sa, že agresivita a násilie podobne ako peniaze sa stávajú univerzálnym fetišom. Stávajú sa všeobecnou otázkou, ktorá zaujíma asi všetkých ľudí. Jestvujú pesimistické teórie, podľa ktorých sa narastajúce násilie a agresivita stávajú symptómom samozničenia našej civilizácie, ktorá čerpá svoju univerzálnosť a legitimitu práve z konštitutívnej nenásilnosti [1].

Vychádzajúc práve z tejto konštitutívnej nenásilnosti, ktorú pokladáme za základ našej civilizácie a humanity, považujeme agresivitu i násilie za spoločensky neželateľné javy, zaradované do oblasti sociálnej patológie, ktorá je úhrnným pojmom na označenie chorých, nenormálnych, všeobecne nežiaducich spoločenských javov [2]. Jedna z foriem násilia, mučenie, nesleduje iné ciele ako zničenie všetkého v človeku, čo súvisí s civilizáciou, kultúrou, spoločnosťou, zredukovanie človeka na jeho telesnosť a obavy o vlastnú fyzickú existenciu. Násilie na človeku postihuje preto predovšetkým každé sociálne správanie. Vyvoláva strach a obavy, aktualizuje existenčné obranné procesy. Ohrozenie alebo doslova likvidácia sociálneho správania je ale súčasne aj ohrozením existencie spoločnosti a jej vzťahov. Pokúsime sa preto o podrobnejší pohľad na tieto vzťahy.

Emócie, ktoré sprevádzajú ľudí po celý život, sa prejavujú i v neobyčajne špecifickej a spoločensky nebezpečnej podobe, ktorú nazývame agresia. *Ako agresiu označujeme najčastejšie útočné správanie, ktoré obyčajne nastupuje ako reakcia na skutočné alebo iba zdanlivé ohrozenie vlastnej moci, najčastejšie ako prejav hnevu.* Sociologický význam agresie navyše obsahuje aj zámer, t.j. intencionálne poškodzovanie (druhého alebo i seba) ([3], 44). Stretávame sa s ňou ako s agresiou individuálnou, skupinovú (príp. kolektívnu), ale i masovou. Z hľadiska jednotlivca zisťujeme negatívny účinok agresie, ktorý sa prejavuje v ohrození individuálneho zdravia (psychosociálna jednota človeka), nakoľko agresívne myšlienky, impulzy i samotné konanie môžu negatívne ovplyvňovať nervovú sústavu, vyvolávať tenziu, ustavičné napätie, strach, psychózu, následne ochorenia, napr. žalúdka (vredová choroba), srdca a pod. Z hľadiska spoločnosti si prejavy agresie zasluhujú osobitnú pozornosť, lebo agresia dokáže ohroziť ľudské spolužitie, fungovanie sociálnych systémov, ba i samotnú existenciu ľudstva (v prípade konfliktov, nukleárnej vojny, ale aj individuálnej nezodpovednosti). Prejavuje sa alebo evidentným spôsobom (bitie, trhanie, hryzenie a pod.), alebo skryte (napr. ohováranie, ponižovanie a pod.). V literatúre sú známe tri skupiny teórií agresie (pudové inštinktívne teórie, frustračné teórie a teórie sociálneho učenia, považujúce agresiu za

naučenú odpoveď). Je viac než pozoruhodné, že doterajšie výskumy funkcie neurotransmiterov a výšky ich hladiny v ľudskom tele prekvapivo korešpondujú so sociálnymi podmienkami, prežívaním sociálne podmienených hodnôt a sociálneho okolia, t.j. s aspektami sprevádzajúcimi príp. i vyvolávajúcimi ľudskú agresivitu ([4], 105).

Pojem *hostilita* používame na označenie všeobecne nepriateľského postoja voči ľuďom, voči spoločnosti. LOVAŠ uvádza, že *hostilita* môže byť zložkou agresivity, ale nemusí nadobudnúť charakter agresivity ([5], 317). Znamená to teda, že *hostilita* sa nemusí prejavíť agresívnym správaním, často sa prejavuje v tom, že jednotlivец sa negatívne vyjadruje o niekom, želá mu neúspech, ktorý si úprimne želá, najradšej by privedil na osobu alebo skupinu, ktorú nemá rád, chorobu alebo ťažkosti. *Hostilita* preto môže byť príčinou agresie, ale agresia môže mať aj iné príčiny. Jedným z prejavov agresivity, *hostility* i násilia je osobitný komplexný (multifaktoriálny) sociálno-patologický jav, ktorý všeobecne nazývame týraním, zneužívaním a zanedbávaním detí. Osobitné formy prejavu nadobúda v škole, kde sa prejavuje ako rast násilia. I keď na individuálnej úrovni jestvuje predstava o ovládnutí ľudskej agresivity (napr. antiagresívny tréning - AAT, sublimácia, katarzia, psychoanalytické techniky rozhovoru, zvyšovanie sebaocenenia, sebahodnotenia a pod.), na mezo- a makrosociálnej úrovni nepoznáme účinné postupy prekonávania agresie a agresivity.

Doposiaľ veľmi nepresné je vymedzenie pojmu *násilie* (nem. Gewalt, angl. violence), s ktorým sa prakticky stretávame v každodennom živote. Isté je, že predstavuje jednu z najtrvalejších sociálnych skutočností, aj keď v rôznom rozsahu a v rôznej intenzite. O násilí spravidla hovoríme v súvislosti s kriminalitou, často hovoríme o násilí v rodine, násilí voči ženám, o násilí v školách, v armáde a ďalších špecializovaných spoločenských inštitúciách, ale aj o špecifickom "každodennom" násilí, násilí "na ulici", o násilí skrytom, otvorenom atď. *Násilie* znamená tiež najčastejšie označenie jednorázového fyzického aktu, resp. postupu, pri ktorom človek spôsobuje ujmu druhému človeku. Iná charakteristika násilia hovorí o akýchkoľvek aktoch vrátane zanedbávania, ktoré ovplyvňujú život, fyzickú a psychickú integritu alebo slobodu jednotlivca alebo poškodzujú rozvoj jeho osobnosti. O mnohoznačnosti pojmu násilia svedčí však i to, že sa používa i na označenie formy intervencie do vzťahov (medziľudských, ale i medzištátnych, do vzťahov medzi inštitúciami a pod.), ktorých sféra je upravená právnou formou, alebo i na označovanie intervencie, ďalekosiahleho priameho alebo nepriameho ovplyvňovania ľudí. *Násilie* môže byť zabudované i do štruktúry samotného spoločenského systému a môže predstavovať dynamický proces. Môže narastať, eskalovať alebo naopak, dočasne sa násilie v spoločnosti môže minimalizovať. Môže nadobúdať kolektívne i individuálne formy, podobu masových hnutí alebo individuálnych činov v správaní jednotlivcov. Môže spôsobovať utrpenie, bolesť, ale i úľavu a subjektívne pocity satisfakcie alebo vyslobodenia. Môže vyvolávať odpor, ale i podrobenie, rezignáciu. Nič nie je tak nejednoznačné a otázne ako definícia násilia, uvádza Birgitta NEDELMANNOVÁ, profesorka sociológie na Univerzite v Mainzi, známa svojimi prácami o násilí a moci v spoločnosti [6]. Pravdepodobne preto sa najčastejšie stretávame s "hustým popisom" - čo najpodrobnejším, doslova mikroskopickým výpočtom všetkého toho, čo je násilie, vychádzajúc z paradigmy a teoreticko-metodologického konceptu fenomenológie [7]. Najnovšie sociologické

teórie sa stavajú odmietavo k redukcii sociológie násilia na jeho príčiny. Takýto postup, ktorý hľadá podstatu násilia v jeho príčinách, je "sociológiou páchatel'ov bez zodpovednosti" ([8], [9]). Všetko sa dáva do súvislosti so všetkým - píše dvojica autorov LEVIN a ROSISCH, sociodemografické ukazovatele o rodičovskej výchove až po topografiu vlastníctva zbraní, od nezamestnanosti až po urbanistickú a rodinnú dezorganizáciu [10]. Takto sa stáva sociológia násilia sociológiou príčin násilia a tá následne sociológiou sociálnych problémov a ich kumulácie v sociálnych skupinách, príp. v jednotlivcovi. V takomto ponímaní sa stávajú páchatelia vlastne iba prijímateľmi príkazov zo svojho prostredia, sú to vlastne "sociálni, kultúrni alebo psychologickí homunculovia" [11]. A to je už významný obsahový posun, ktorý predstavuje hrubé skreslenie skutočnosti, čo nevytvára o násilí samotnom.

Čo je teda násilie? Keď ponecháme bokom definície, zostáva nám opätovne iba "hustý popis", fenomenológia násilia. Odpovedať na otázku "Čo je násilie?" možno iba mikroskopickým popisom násilia bez redukcie na jeho príčiny. Kľúčom k násilium je výskum a poznanie jeho jednotlivých foriem. Kým k tomu nepristúpime, zostane pre nás násilie iba abstrakciou, ktorá je výsledkom korelácie sociálna, ekonomiky a kultúry, t.j. podmienok, v ktorých vzniká. *Jadrom fenoménu násilia je však to, čo násilie prináša jednotlivcovi, čo umožňuje a čo uvádza do pohybu v spoločnosti, osobitná logika bezprostredného situačného konania v čase s jeho praktickou nepredvídateľnosťou, emóciami a skúsenosťami.*

Základom násilia je predovšetkým fyzické násilie, ktorého základným charakteristickým znakom je úmysel. Násilie nie je žiadnou "náhodou" ani "osudom". Je následkom zámerného ľudského konania. Mnohí autori pokladajú i psychické násilie iba za formu obavy pred možným fyzickým, resp. telesným násilím. Strach pred fyzickým násilím, ako aj strach pred možnosťou byť vydaný na milosť a nemilosť niekomu (niečomu) je vždy aj strachom pred hroziacou psychickou dezintegráciou. To vysvetľuje aj časté fóbické reakcie pri líčení násilia či už slovne, alebo v obrazoch.

Neodmysliteľnou kategóriou násilia je *b o l e s ť* a hrozba bolesti. Bolesť spája páchatel'ov a ich obeť. Páchatelia bolesť spôsobujú, ich obeť bolesť pociťujú a prežívajú. Bolesť si páchatel' i obeť môže ešte pred páchaním násilia predstavovať vo svojej obrazotvornosti, a to i oveľa intenzívnejšie ako v skutočnosti. Práve to sa môže stať zdrojom vízie, ktorá psychicky odrovná obeť ešte skôr, než tortúra násilia začne. Tolerancia bolesti je u obetí extrémne individuálna a súčasne podmienená kultúrno-antropologicky. Napriek tomu je prežívanie silnej bolesti (algeziológovia uvádzajú 5-stupňovú škálu bolesti, v ktorej posledný, piaty stupeň býva označovaný ako neznesiteľná bolesť¹, nielen ako nepríjemný a bolestivý pocit). Bolesť preniká všetkými psychickými vrstvami človeka, predstavuje i špecifickú psychosomatickú jednotu, dokáže zmobilizovať všetky biologické potencie (napr. limbický systém, vyplavovanie adrenalínu a pod.), racionálne aj iracionálne potencie človeka vrátane kreativity a inteligencie. Súčasne však dokáže i ochromiť a zablokovať akékoľvek racionálne

¹ Stupne intenzity bolesti podľa Meltzackovej škály [22]: 1. mierna bolesť; 2. nepríjemná bolesť; intenzívna bolesť; krutá bolesť; neznesiteľná bolesť. Známe sú aj iné škály, napr. 100-bodová numerická škála, vizuálna analogová škála, jednoduchá deskriptívna škála, 10-bodová škála bolesti u detí podľa McGratha a i.

správanie vrátane správania sociálneho. Dokáže zbaviť človeka jeho ľudskej dôstojnosti, zredukovať ho na biologickú bytosť, dostať ho vedome na úroveň "rastlinnej ríše" (nemčina výstižne používa na označenie tohto javu termín *Verpflanzlichung*), na úroveň, ktorá končí až vtedy, keď z dôvodov bolesti vypovie vedomie, nastáva komatózny stav. Pri stupňovaní intenzity bolesti sa človek najprv redukuje na úroveň zvierat'a a neskôr na úroveň vegetujúcej, prežívajúcej bytosti, ktorá analogicky s rastlinnou ríšou, nemá schopnosť viditeľnej komunikácie s prostredím.

Bolesť je však nielen procesom "stelesnenia" človeka, zredukovania ľudskej podstaty na jeho telesný a biologický základ, ale je súčasne i stavom osamotenosti. Bolesť v zásade nemôže spoluprecítiť niekto, kto nie je obeťou násilia. Sociálna spoluúčasť znamená porozumenie pre trpiaceho, ale nikdy nie prežívanie toho, čo obeť sama prežíva. Človek, ktorý je prítomný pri páchaní násilia ako pozorovateľ, môže považovať bolesť, ktorú obeť prežíva za strašnú, malú, veľkú a pod., nikdy však nie za takú, akú ju prežíva obeť násilia. W. SOFSKY uvádza, že "... bolesť sa vymyká komunikácii, ... bolestivé grimasy, bolestivé vzpínanie sa, kŕče, výkriky ... sú samy bolesťou..., nehovoria nič..." ([12], 79), mohli by sme povedať, že sú spôsobené najčastejšie mimovoľne bolesťou, sú jej súčasťou, nie komunikátom. V tomto zmysle môžeme tvrdiť, že bolesť nemá intencionalitu. Je čistým pociťovaním, nemá objekt, "... bolesť je iba sama sebou" ([12], 79). Je prejavom najväčšej opustenosti človeka. Z hľadiska sociológie spočívajú korene prejavov ľudskej ľahostajnosti k bolesti pravdepodobne práve v tejto oblasti. Čas prežívania bolesti má svoju osobitnú logiku. Nemá ani minulosť, ani budúcnosť, jestvuje iba prítomnosť, súčasné prežívanie bolesti. Zúfalstvo, samota a opustenosť sú základné skúsenosti obetí násilia pri prežívaní násilia.

Násilie, ktoré spôsobuje bolesť, je zdrojom bezmocnosti obeť a súčasne prejavom prežívania moci páchatel'a násilia nad svojou obeťou. V tom smere môže byť aj pocitom uspokojenia. Bezmocnosť obeť je spravidla cieľom páchatel'a a dĺžka prežívania bolesti môže byť plánovaná, chcená, môže slúžiť na podrobenie obeť.

V súvislosti s bolesťou, ktorá je jednou z ústredných kategórií násilia, je nevyhnutné zmieniť sa o *telesnosti* človeka. Pociťovanie seba a svojho ja, ako čohosi, čo možno vydeliť zo sveta (sociálneho prostredia, okolia), vzniká poznaním, že naše telo má hranice, kde končí naše telo ako súčasť nášho ja a začína jeho okolie. Opakom sú časté psychotické poruchy osobnosti, príp. aj rozpad osobnosti, pri ktorých nejestvuje jasná predstava o hraniciach nášho tela, resp. keď človek vždy príde k "úrazu", keď sa chce o hraniciach svojho tela presvedčiť jeho poškodzovaním. O hraniciach nášho tela sa presvedčame práve prostredníctvom bolesti. Prvé skúsenosti nadobúdame po opustení matkinho tela pri pôrode. Zažívame striedanie chladu a tepla, jemných a menej jemných dotykov, smädu a hladu. Svet nie je čosi, čo automaticky zabezpečuje moju existenciu ešte predtým, než pociťujem bolesť a nepohodu. Kričím, a až následne budem sýty. Som vydaný napospas svojmu okoliu, ku ktorému teraz patrí aj človek, ktorý ma priviedol na svet a ktorého súčasťou som donedávna bol. To sú vnemy, ktoré sprevádzajú vznik uvedomenia si vlastnej existencie a hraníc medzi mnou a mojím okolím. Táto všeludská skúsenosť vzniká práve pociťovaním t e l e s n e j nepohody, ktorá sa niekedy pociťuje ako bolesť.

Násilie je i špecifickým prejavom negácie ľudskej slobody. Sloboda je totiž nie "poznanou nevyhnutnosťou", ako ju chápe marxistická filozofia a etika, ale je to možnosť rozhodovať sa a podľa toho aj konať. Človek sa však nerozhoduje preto, že je slobodný, ale človeka nazývame slobodným vtedy, keď môže prijímať isté rozhodnutia. Sloboda je teda skôr stavom, možnosťou konať tak alebo inak, vstupovať do takých alebo onakých vzťahov.

V súvislosti s násilím sa treba zmieniť ešte o fenoméne kompenzácie násilia násilím. Je to predstava, podľa ktorej niektoré obeť násilia môžu opätovne získať vlastnú integritu, ak budú sami konať násilie. Vzniká tak idea akéhosi "oslobodzovacieho násilia" ako pokus o znovuzískanie miesta pod slnkom. Aj keby sme akceptovali fungovanie takéhoto oslobodzovacieho mechanizmu páchaním násilia, treba poznamenať, že vždy je to násilie nie na tých, čo násilie na svojich obetiach spáchali, ale násilie obetí na ďalších obetiach. Je to teda "získavanie miesta pod slnkom" na úkor iného.

Relatívne odlišné aspekty konštatujeme v prípade násilia, ktorého páchatelom je mládež. Francois DUBET [13] tvrdí, že logika násilia mládeže je odlišná najmä v dôsledku toho, že spoločnosť "vyhradzuje" násiliu mládeže istý priestor, v ktorom sa násilie toleruje. Patrí sem povedľa neho i zúrivosť, ktorá má svoje korene vo vylúčení mládeže zo skutočného sociálneho, politického, kultúrneho a ekonomického života. Popri tomto expresívnom násilí, chápanom ako revolta, jestvuje aj inštrumentálne násilie, ktoré nadobúda spravidla formu delikventnej stratégie a delikventnej kariéry. Napokon do tejto oblasti patrí i narastajúce násilie v škole, šikanovanie. *Takéto násilie v škole definujeme ako "mobbing", alebo "bullying". Žiak alebo žiačka, príp. skupina žiakov v škole sú vystavení násiliu, t.j. mobbu vtedy, ak sa toto konanie opakuje a ak sú žiak alebo žiačka, alebo skupina žiakov dlhší čas vystavení negatívnemu správaniu jedného alebo viacerých spolužiakov* ([14], 17).

Násilie vrátane násilia páchaného mládežou možno súčasne považovať za špecifické ľudské správanie, smerujúce k vynucovaniu splnenia želaní, záujmov, zákonov, príkazov a pod., najčastejšie spájané s mocou, príp. nadvládou. Násilie je zároveň neobyčajne komplexný fenomén. Najmä v období posledných desaťročí volí čoraz väčšie percento mládeže cestu násilia v boji o vlastné akceptovanie o uznanie, o skupinový alebo spoločenský vzostup, príp. v úsilí získať určitú statusovú pozíciu. Keďže súčasná spoločnosť súčasne s procesmi individualizácie vytvára v trhovom hospodárstve neustále narastajúcu individuálnu konkurenciu, mládež je nútená do svojich životných konceptov a plánov zaraďovať čoraz viac násilných prvkov správania.² K rozvoju správania mládeže s čoraz väčším množstvom násilných prvkov prispieva sociálna úspešnosť, resp. efektívnosť takéhoto správania, teda získavanie čoraz väčších pozitívnych skúseností s násilím, osobitne v problémových situáciách, ako o tom svedčia i výskumy W. HEITMEYERA z polovice 90-tych rokov [16].

Osobitným druhom násilia je *terorizmus*, ktorý vzbudzuje strach a hrôzu. Máva spravidla provokatívny charakter a je v ostrom rozpore s prijatými normami správania. Pôvodne bol predvedeckou kategóriou, používanou v bežnom hovorovom jazyku. Dnes sa pojem terorizmu používa najčastejšie v súvislosti s existenciou malých a extrémistických skupín, ktorých činnosť je motivovaná rasovo, etnicky, xenofobicky,

²O procesoch individualizácie podrobnejšie pozri [15].

príp. príslušnosťou k niektorým sektám, ale i v súvislosti s organizovaným zločinom, kde tvorí jeho najnižší stupeň. Teroristické skupiny však neraz získavajú i skrytú podporu štátu (najčastejšie zo zahraničia), materiálnu alebo v oblasti profesionálneho výcviku. Ich činnosť je neraz opradená rúškom tajomnosti a v skupine samotnej platia osobitné normy, prísne zásady konšpirácie, ktorých nedodržanie sa prísne trestá.

V súvislosti s problematikou násilia sa objavujú aj naliehavé otázky monopolu štátu na násilie. Ide o štát ako jedinú inštitúciu, ktorá je oprávnená používať násilie, a v súvislosti s tým vznikajú i otázky kontroly tohto monopolu a násilia v spoločnosti vôbec. Otvorenou otázkou zostáva i proces "skaždodennosti" násilia, zvykania si naň, čoraz častejšieho začleňovania násilia do vzorcov sociálneho správania a kultúry (alternatívne kultúry a kontrakultúry) a s tým spojenej narastajúcej ľahostajnosti voči prejavom násilia. Čoraz častejšie sa stretávame s charakteristikami 20. storočia ako storočia násilia. Niektorí autori konštatujú, že násilie sa stalo v 20. storočí podobne ako peniaze univerzálnym fetišom. Sériové vraždy, amokom postihnutí jednotlivci, teroristické a antiteroristické komandá a ich počínanie, vyhladzovanie celých národov, etnických a rasových skupín, mučenie politických odporcov a väzňov, drancovanie a lúpeže neraz "berú dych" najširším vrstvám obyvateľstva, stretávajú sa s pravidelnými, obľúbenými a obsiahlymi reakciami v masovokomunikačných prostriedkoch, takže sa čiastočne aj ich zásluhou stávajú doslova všeobecnou záležitosťou, nielen záležitosťou štátu, súdov, prokuratúry a polície. Výskumy Mníchovského ústavu *Jugend - Film - Fernsehen* upozorňujú na komerčnú atraktivnosť, ale aj na negatívny vplyv násilia v masmédiách, osobitne na deti a mládež. Celkom v duchu teórie deštruktivity Horkheimera a Adorna nemecký kriminológ a sociológ kriminality Wolfram STENDER tvrdí, že máme jednoznačne do činenia so symptómom samozničenia našej civilizácie ([17], 64). V máji 1996 sa uskutočnilo v Hamburgu vedecké sympóziu s názvom *Kriminológia a storočie násilia*, ktoré konštatovalo, že spoločenské vedy, osobitne kriminológia premeškali konfrontáciu svojho myšlienkového sveta s fenoménom násilia a katastrof typických pre toto storočie [18]. Ľudská kreativita sa neobmedzuje iba na vedecké objavy, technické vynálezy a umeleckú produkciu, ale patrí k nej i kreativita v násilí a hrôze. Len preto sa dokážu ľudia správať horšie ako zvieratá a fenomény násilia a hrôzy sa stávajú novou súčasťou "ľudskosti".

Násilie má takto svoje teoreticko-filozofické, sociologické i psychologické aspekty. O to nástojčivejšie sú popri vedeckej analýze narastajúceho násilia a agresivity v spoločnosti a bezradnosti vedy naše úlohy v oblasti prevencie, etiky, sociálnej pedagogiky a sociálnej práce osobitne v SR, kde jestvuje aspoň potenciálna možnosť dostať uvedené fenomény pod kontrolu.

Na rozdiel od násilia pod *týraním* rozumieme spravidla nie jednorazový akt násilia, ale dlhodobejší proces, ktorého podstata spočíva v nespravodlivom využívaní fyzickej, psychickej alebo sociálnej moci voči iným, najčastejšie voči tým, ktorí nedokážu z najrôznejších dôvodov chrániť samých seba. Tento proces môže trvať krátko, ale môže pretrvávajúť i roky, jeho intenzita sa môže zvyšovať alebo znižovať, môže sa začať vyvíjať zo zdanlivo zanedbateľných príčin. Môže sa týkať jednotlivcov, menších alebo väčších skupín, ale i celých skupín obyvateľstva, prívržencov náboženských alebo politických hnutí alebo strán. Dôvody, prečo sa týranie nedokážu ubrániť tomuto procesu,

spočívajú práve v tom, že sami nedisponujú rovnakou alebo aspoň dostatočnou fyzickou, psychickou alebo sociálnou mocou. Samotné týranie nemusí spočívať priamo v spôsobovaní fyzickej bolesti. Hrozba smrti alebo ublíženia na zdraví, vyhrážky týkajúce sa blízkych osôb, priateľov, rodičov a pod. a metódy vyvolávajúce strach obete, ponižovanie, obmedzovanie slobody až po deštrukciu osobnosti obete a vyvolanie jej závislosti od páchatel'a bývajú mnohokrát častejším zjavom ako samotné fyzické násilie.

Násilie je najčastejšie predmetom pozornosti kriminológie, sociológie (kriminality, násilia) a sociálnej psychológie. Riešia otázku, kto sa dopúšťa násilia, čo považuje spoločnosť za násilie, či násilie narastá, čo sú jeho príčiny, ako mu možno zabrániť a predchádzať, aký je stupeň ohrozenosti spoločnosti i jednotlivca násilím. Problém však spočíva v tom, že predmet týchto analýz vznikol konštrukciou, situovaním, príp. v diskusii. Násilie je okrem iného aj kategóriou morálno-eticko-politickou, z čoho vyplýva, že možno o ňom hovoriť ako o "danom", možno ho "zviditeľňovať" alebo naopak, možno ho ponechávať bez povšimnutia verejnosti a bez publicity. V tejto súvislosti možno hovoriť o absencii pozornosti voči problémom násilia v tzv. makrokriminalite. Zdá sa, že sme tu svedkami istej medzery, osobitne v oblasti kolektívneho násilia. Kriminológia, sociológia kriminality i sociálna psychológia sa takmer výlučne venujú individuálnej kriminalite (dokonca i v prípade organizovanej kriminality). Na túto skutočnosť kriticky upozornil už JÄGER [19]. Dôvodom je podľa neho jednostranná orientácia pozornosti takmer výlučne na individuálnu kriminalitu, ktorú môže postihovať justícia. Právna neistota v hodnotení skupinového alebo masového násilia vedie k tomu, že skupinové alebo masové násilie dokonca niekedy klasická justícia ani nemôže postihnúť. Politické záujmy, konflikty a rozpory majú neraz tendenciu ospravedlňovať alebo neutralizovať násilie. Stanoviť individuálnu zodpovednosť za násilie a individuálny podiel na násilí z hľadiska objektívnej a subjektívnej podmienenosti pri fenoméne kolektívnej podmienenosti je prakticky nemožné. Sústreďenie na jednotlivca je centrálnym momentom ťažkostí, uvádza JÄGER ([19], 380). Individuálne akty násilia sa preto stávajú najčastejšie i predmetom kriminologických výskumov, ale kolektívne násilie sa uzatvára pred analýzami jednoducho preto, lebo ho nemožno "parcelovať" na morálne kategorizovateľné a právne spracovateľné individuálne akty, teda na jedinú "menu", s ktorou vie kriminológia pozitívne pracovať. Za zmienku stojí i skutočnosť, že vedecká tematizácia, vedecké spracovanie aktov kolektívneho násilia je možné až s istým historickým alebo sociálnym odstupom. Stretávame sa preto i s názormi, podľa ktorých najmä kolektívne akty násilia sa považujú za hrozbu vedeckej integrity kriminológie ako vedy [20].

V 80-tych rokoch sa objavili teórie, ktoré dokazujú príťažlivosť násilia v spoločnosti, ba dokonca istý druh fascinácie násilím, ktorý do značnej miery pociťujeme dodnes [21]. Podľa týchto teórií násilie fascinuje svojou zmyslovosťou, emocionalitou, opúšťaním každodennosti a triumfovaním nad ňou. Teórie sa opierajú o sociologicko-antropologické poznanie, podľa ktorého násilie je spojené bezprostredne s bezbrehosťou ľudskej predstavivosti. Násilie obsadzuje svet našich predstáv a stáva sa obsesívnym. Je údajne len málo priestoru v prežívaní sveta, ktorý by nebol obsadený predstavami ohrozenosti a prežitia človeka, čo vlastne spoluvytvára dejiny organizácie

spoločnosti a najnovšie i jej súčasti, ktorou je aparát propagandy. Obsesívnosť násilia určuje skutočnosť, ktorú spravidla prisudzujeme technológii a ekonomike násilia a ktorá sa iba zriedka stáva objektom pozornosti spoločenských vied. Tieto technológie násilia nekopírujú iba ekonomickú, technologickú a militaristickú logiku. Sledujú i logiku predstavivosti nášho ohrozenia a fantázie našej prevahy nad násilím...

Konštatovanie, že násilie sa stáva čoraz viac každodennosťou, súčasťou kultúrnej normalizácie, nie je príliš radostné. Preto nemožno súhlasiť s výzvami, podľa ktorých sa musíme naučiť žiť či už s násilím, kriminalitou, drogami, alebo s inými sociálnopatologickými javmi. Tu už nejde iba o niektoré typy spoločností, v závislosti od noriem v prípade kultúrno-špecifickej relatívnej noriem. Nazdávame sa, že v súčasnej etape vývoja spoločnosti máme jednoznačne do činenia s jasnou globalizáciou násilia, ktorá sa síce od prípadu k prípadu môže líšiť, môže nadobúdať rôznu intenzitu v závislosti od teritória, ale v konečnom dôsledku znamená prienik do všetkých oblastí nášho života na celej planéte - v oblasti kultúry a umenia, politického i ekonomického života, v podobe individuálnej i kolektívnej, skrytej i zjavnej, až celkom otvorenej. Ide tu o nebezpečie, že globalizácia násilia v spoločnosti dosiahne moment, v ktorom ohrozí samotné základy ľudskej civilizácie.

V úsilí o hľadanie východísk z pokračujúceho a narastajúceho násilia v spoločnosti ako globálneho fenoménu by sa mali stretnúť všetky spoločenské vedy. Autor týchto riadkov je presvedčený o tom, že špecifickosť pôsobenia spoločenských zákonov a megatrendov vývoja a ich odlišnosť od prírodných zákonov spočíva práve v tom, že pôsobia weberovsky prostredníctvom aktivít vyplývajúcich z interpretatívneho porozumenia správania druhých. Znamená to asi toľko, že nie sme slepo vystavení pôsobnosti objektívnych spoločenských zákonov. Tým sa vytvára priestor, teoretická i praktická možnosť humanizácie ľudskeho správania a redukcie násilia v spoločnosti, čo možno považovať za podstatu procesov, ktoré nazývame civilizáciou. K tomuto úsiliu nepodľahnúť osudovosti môžu aktívne prispieť nielen spoločenské vedy, ale i praktické činnosti, akými sú výchova, vzdelávanie a sociálna práca.

LITERATÚRA

- [1] ADORNO, Th. W.: Negative Dialektik. Gesamelte Schriften in 20 Bänden, Bd. 6, Frankfurt am Main 1982.
- [2] ONDREJKOVIČ, P., BREZÁK, J., VLČKOVÁ, M.: Sociálna patológia. Bratislava, Amos, Pdf UK 1999.
- [3] MAŘÍKOVÁ, PETRUSEK, VODÁKOVÁ a kol.: Velký sociologický slovník. Praha, Karolinum 1996, 1. diel.
- [4] KERSTEN, J.: Risiken und Nebenwirkungen Gewaltorientierung und die Bewerkestellung von "Männlichkeit" und "Weiblichkeit". In: Kriminologisches Journal, 6. Beiheft. Weinheim, Juventa 1997.
- [5] VÝROST, J., SLAMĚNÍK, I.: Sociální psychologie - sicálna psychológia. Praha, ISV 1997.
- [6] NADELMAN, B.: Gewalt. Soziale Bedeutungen und sozialwissenschaftliche Bedingungen des Begriffs. In: Bundeskriminalamt (Hrsg.): Was ist Gewalt? Auseinandersetzungen mit einem Begriff. Bd. 1, Strafrechtliche und Sozialwissenschaftliche Darlegungen. Wiesbaden, Bundeskriminalamt 1986, s. 109-147.

- [7] GEERTZ, C.: Dichte Beschreibung. Bemerkungen zu einer deutenden Theorie von Kultur. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1994.
- [8] LIDENBERGER, T., LÜDTKE, A.: Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1995.
- [9] TROTHA, T., v. (Hrsg.): Soziologie der Gewalt. Opladen, Wiesbaden, Westdeutscher Verlag 1997.
- [10] LEVIN, FELIOCE J., ROSISCH, KATHERINE J.: Social Causes of Violence. Drafting a Science Agenda. D.C. Washington, American Sociological Association 1995.
- [11] TROTHA, T., v.: Ethnometodologie und abweichendes Verhalten. Anmerkungen zum Konzept des "Reaktionsdeppen". In: Kriminologisches Journal, roč. 1977, č. 9, s. 98-115.
- [12] SOFSKY, W.: Traktat über die Gewalt. Frankfurt am Main, Fischer 1996.
- [13] DUBET, F., MARTUCELLI, D.: Im Aus der Vorstädte. Der Zerfall der demokratischen Gesellschaft. Stuttgart, Klett-Gotta 1994.
- [14] OLWEUS, D.: Mobbing - vad vi wet och vat vi kan göra. Stockholm, Liber 1986.
- [15] ONDREJKOVIČ, P.: Negatívne stránky individualizácie mládeže. Bratislava, Amos, Pdf UK 1997.
- [16] HEITMEEYER, W. u.a.: Gewalt. Weinheim u. München, Juventa 1996.
- [17] STENDER, W.: Post Crimen. In: Die Gewalt in der Kriminologie. In: 6. Beiheft Kriminologisches Journal. Weinheim, Juventa 1997.
- [18] Die Gewalt in der Kriminologie. In: Kriminologisches Journal, 6. Beiheft. Weinheim, Juventa 1997.
- [19] JÄGER, H.: Makrokriminalität. Frankfurt am Main 1989.
- [20] SCHUMANN, K.: Gewalttaten als Gefahr für die wissenschaftliche Integrität von Kriminologie. In: Kriminologisches Journal 26, 1994, s. 242-248.
- [21] STEINWEG, R. (Hrsg.): Faszination der Gewalt. Politische Strategie und Alltagserfahrung. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1983.
- [22] MELTZACK, R., WALL, P. D.: Pain Mechanism. A New Theory. Science, roč. 150, 1965, č. 19, s. 971-979.

Doc. PhDr. Peter Ondrejkovič, PhD.
 Katedra sociológie výchovy a sociológie mládeže Pdf UK
 Račianska 59
 813 34 Bratislava
 SR